

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

Krzyż przydrożny na Moczarach

Załuże

gmina w. Lubaczów

WOJEWÓDZKI
URZĄD OCHRONY ZABYTEKÓW
z/s w Przemyśle
ZAOPINIOWANO

DNIA... 12.11.2023. 5.2023.142
30.11.2023

Podkarpacki Wojewódzki
Konservator Zabytków

Beata Kot

Autor programu prac konserwatorskich i restauratorskich:

mgr Barbara Woch

Opaka 2023

ARTEMIS
Konservacja Dziej Sztuki
mgr Barbara Woch
Opaka 11.11.2023. 5.2023.142
NIP 7001270774, REGON 387839820
KRS 000033930

1. KARTA IDENTYFIKACYJNA

A. DANE PRZED KONSERWACJĄ

RODZAJ:

Krzyż kamienny, przydrożny

AUTOR, WARSZTAT, SZKOŁA

Lokalny, bruśnieński ośrodek kamieniarski

MIEJSCE PRZECHOWYWANIA/LOKALIZACJA:

Załuże (przysiółek Moczary)

Pod lipa, za torami

Działka nr 1112

Lokalizacja: 50.1909, 23.18717

WŁAŚCICIEL:

Gmina Lubaczów

ul. Jasna 1

37-600 Lubaczów

NUMER INWENTARYZACYJNY:

Karta Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Lubaczów nr 354/1547

WYMIARY:

Wysokość całkowita: 297

Podstawa dwustopniowa

1. 106 cm x 90 cm, wys. 35

2. 67 x 62 cm wys. 24

Cokół

42 x 39 cm, wys. 46 cm

37 x 27 cm, wys. 27

Krzyż

Drzewce 31 x 23 cm, wys. 165

Ramiona szer. 106 cm cm

Powierzchnia: **746 dm²**

TECHNIKA

Kamieniarstwo, bruśnieński ośrodek kamieniarski

WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE:

Renowacje przeprowadzane przez lokalną społeczność.

WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE:

Brak danych

B. DANE O KONSERWACJI

INWESTOR:

Gmina Lubaczów

ul. Jasna 1

37-600 Lubaczów

ZLECENIODAWCA:

Gmina Lubaczów

ul. Jasna 1

37-600 Lubaczów

2. OPIS, ANALIZA FORMY, FUNKCJI I TREŚCI

Krzyż usytuowany przy drodze, bezpośredni o przy okazałej lipie, zapewne posadzonej w momencie w momencie jego ustawienia.

Krzyż monolityczny ustawiony na dwustopniowej podstawie. Podstawianiska, zbudowana uskokowo z prostych, monolitycznych brusów z kamienia bruśnieńskiego. Na niej ustawiony monolityczny krzyż z ramionami zakończonymi trójlistem oraz płaskorzeźbioną postacią Chrystusa Ukrzyżowanego, poniżej którego umieszczona czaszka Adama oraz skrzyżowane pizczcele.

Ramię dolne krzyża u dołu szersze, zwężające się uskokowo tworząc dwustopniowy pseudocokół.

Na foncie krzyża ryte inskrypcje: na górnym ramieniu krzyż na golgocie z ramionami zakończonymi trójlistnie oraz pojedynczymi prostymi promieniami wychodzącymi ze skrzyżowania ramion. Poniżej tytułus INR... / skrót Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum -

„Jezus Nazarejczyk , król Żydów” /, przy ramionach rytego krzyża Chrystogram po lewej I8 po prawej CH (?).

Na froncie pseudocokołu ryta inskrypcja:

Ten

1871

poniżej:

Krzesz/p

ostawił

.....

.....Ko OC..

3. ZAGADNIENIA HISTORYCZNE

Załuże, wieś położona w województwie podkarpackim, powiecie lubaczowskim, gminie Lubaczów / ok. 6 km od Lubaczowa /, położona wzdłuż rzeki Świdnicy, w zabudowie tzw. łańcuchówki z przysiółkami Mielniki, Moczary, Czarne, Smereczyna, Wygon, Podłęże i Centrum.

Pierwsze źródła mówiące o istnieniu wsi pochodzą z 1475 roku. Wieś przed 1482 rokiem była w posiadaniu Mikołaja Mnicha z Wiśniowa starosty bełskiego i lubaczowskiego. Z kolei jego spadkobiercy przekazali wieś na uposażenie proboszcza szpitala w Lubaczowie, natomiast z początkiem XVII wieku wieś weszła w skład dóbr biskupstwa przemyskiego obrządku łacińskiego. Biskup Aleksander Antoni Fredro między rokiem 1724 a 1734 przekazał wieś do dochodów seminarium duchownego przemyskiego.

Na terenie wsi istniał folwark z niewielkim dworkiem z altanką oraz zabudowaniami gospodarczymi i ogrodami, dwie karczmy oraz młyn.

będąca w wieku XV na uposażeniu biskupstwa przemyskiego. Wieś ucierpiała w trakcie najazdu szwedzkiego w XVII wieku, kiedy to mieszkańcy zginęli z rąk wroga i według podań zostali pochowani we wspólnej mogile na której w XIX w. wzniesiono kapliczkę, zachowana do dnia dzisiejszego.

Struktura ludnościowa w końcu XIX wieku zawarta w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowińskich”, przedstawia się następująco: 635 gr.-kat., 374 rzym.-kat., 43 izrael., 4 innych wyznań..”.

Wieś ucierpiała w czasie I i II wojny światowej, min. W czerwcu 1941 roku zginęło z rąk hitlerowców 27 mieszkańców przysiółka Czarne.

W XVII istniały już tu struktury kościoła wschodniego i zapewne drewniana cerkiew, która w 1700 roku zastąpiona została nową, drewnianą o konstrukcji zrębowej. Cerkiew trójdzielna, złożona z babińca, nawy oraz zamkniętego prostokątnie prezbiterium. Dach nad nawą i prezbiterium namiotowy, zwieńczony czworoboczną wieżyczką nad nawą i ośmioboczną nad prezbiterium. Nad babińcem nadbudowana ośmioboczna dzwonnica. Dachy pokryte blacha i zwieńczone kutymi krzyżami.

Cerkiew po II wojnie światowej przejęta przez kościół rzymskokatolicki, spłonęła 28 maja 1984 roku i została zastąpiona wzniesionym w pobliżu murowanym kościołem.

<http://www.kosciolydrewniane.pl/pages/drewniane/zaluze.html>

Historia obiektu

Wg miejscowej tradycji krzyż ufundowany został przez mieszkańca w 1871 roku, według lokalnych podań jako wotum za powrót z emigracji do Brazylii.

4. TECHNIKA WYKONANIA

Techniki kamieniarskie,

5. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Stan zachowania zły, wynikający z wielu czynników, w tym naturalnego starzenia się materiału, wieloletniej ekspozycji zewnętrznej oraz narażeniem na zmienne warunki atmosferyczne. Krzyż posadowiony bez fundamentu i izolacji poziomej, co powodowało podciąganie kapilarne i zawilgoceniu podstawy.

Całość powierzchni krzyża pokryta wieloma, warstwami malarskimi, z których ostatnia w kolorze białym / krzyż / oraz ciemnobrązowym podstawa oraz opracowania rzeźbiarskie / Chrystus Ukrzyżowany, czaszka Adama, piskozęble ./

Pod warstwami malarskimi widoczna zdegradowana struktura kamienia, w tym ubytki, szczególnie w dolnych partiach pseudocokołu, co spowodowało zatarcie się części inskrypcji.

Obecnie, stan zachowania powierzchni kamienia jest trudny do oszacowania, ze względu na grubą warstwę malarską, która pokrywa szczelnie całą powierzchnię krzyża.

6. CEL ORAZ ZAŁOŻENIA KONSERWACJI I RESTAURACJI

Celem planowanych prac konserwatorskich jest zabezpieczenie przed procesami destrukcyjnym oraz przywrócenie wartości technicznej i estetycznej obiektu.

W przypadku krzyża na Moczarach, ważnym zadaniem prac konserwatorskich powinno być wykonanie fundamentu oraz izolacji poziomej co zabezpieczy obiekt przed podciąganiem kapilarnym oraz przyczyni się do zmniejszenia zawilgocenia kamienia.

Ważnym elementem prac będzie również usunięcie warstw malarskich, które nakładane sukcesywnie, przy użyciu współczesnych, nie hydrofobowych farb, powodują utrzymywanie się wysokiej wilgotności wewnątrz kamienia, co z kolei powoduje jego destrukcję.

Po usunięciu warstw malarskich, należy skonsolidować osypujące się warstwy powierzchniowe kamienia oraz oczyścić z zabrudzeń i nawarstwień biologicznych. W przypadku koniecznym, uzupełnić ubytki metodą flekowania oraz w przypadku mniejszych ubytków metodą kitowania.

Zakończeniem prac konserwatorskich będzie założenie zabezpieczenia hydrofobowego, co zabezpieczy powierzchnię przed utrzymywaniem się wysokiej wilgotności oraz powstawaniem nawarstwień biologicznych. Prace konserwatorskie przywrócą pierwotny wygląd krzyża przydrożnego.

Krzyż eksponowany jest w miejscu widocznym z uczęszczanej drogi i jego wygląd ma wpływ na lokalny pejzaż, jak również stanowi element dziedzictwa kulturowego związanego z bruśnieńskim ośrodkiem kamieniarskim, którego dzieła kamieniarskie są wizytówką i ważnym elementem wizerunkowym regionu.

7. PROGRAM PRAC

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej

Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektów przed rozpoczęciem prac konserwatorskich.

2. Demontaż krzyża

Prace konserwatorskie należy rozpocząć od demontażu krzyża oraz ustawieniu w miejscu bezpiecznym, lub przewiezieniu do pracowni konserwatorskiej. Pozwoli to na wykonanie fundamentu oraz izolacji poziomej.

3. Wykonanie fundamentów

Zaleca się wykonanie fundamentu o wymiarach dostosowanych do wielkości podstawy i na głębokość ok. 1m. Pozwoli to na stabilny montaż krzyża i wykonanie izolacji poziomej, co ograniczy podciąganie kapilarne oraz oddzieli kamień od źródeł zasolenia co spowolni proces destrukcji.

4. Usunięcie wtórnych warstw malarskich.

Warstwy malarskie na krzyżu należy usunąć metodą mechaniczną i chemiczną z zastosowaniem środków, których doboru należy dokonać w trakcie prac konserwatorskich. Szczególnie należy zwrócić uwagę na osypujące się partie kamienia. Po usunięciu warstw malarskich, przeprowadzić konsolidację kamienia w zakresie niezbędnym.

5. Oczyszczenie krzyża z nawarstwień biologicznych

Oczyszczenie z nawarstwień biologicznych należy przeprowadzić metodą chemiczną z zastosowaniem preparatów np. firmy Remmers. Przylegające owocniki usunąć metodą mechaniczną ze zwróceniem uwagi na stan zachowania powierzchni kamienia.

6. Konserwacja techniczna oraz uczytelnienie inskrypcji

W ramach konserwacji technicznej należy zespolic wszystkie elementy konstrukcji metodą dostosowaną do ich zakresu. W przypadku większych ubytków należy je uzupełnić metodą fletowania z użyciem materiałów o parametrach technicznych i estetycznych zbliżonych do pierwotnego / wapien bruśnieński /. W przypadku mniejszych ubytków, uzupełnić metodą kitowania zastosowaniem gotowych kitów np. firmy Remers lub przygotowanych na bazie białego cementu portlandzkiego z kruszywem. Inskrypcje w przypadku konieczności, należy uczytelnić poprzez delikatne pogłębienie liter przy pomocy dłutka.

7. Montaż krzyża

W pierwszej kolejności należy wykonać izolację poziomą, na tym osadzić postawy. Po zamontowaniu krzyża należy uszczelnić przestrzeń pomiędzy krzyżem a podstawą aby zabezpieczyć przed zbieraniem się wody z zastosowaniem gotowych zapraw zastosowaniem gotowych kitów np. firmy Remers lub przygotowanych na bazie białego cementu portlandzkiego z kruszywem.

8. Impregnacja hydrofobowa

Przeprowadzić impregnację hydrofobową powierzchni krzyża z użyciem preparatu do impregnacji kamienia np. firmy Remmers.

9. Wykonanie dokumentacji fotograficznej oraz konserwatorskiej.

Załuże, krzyż przydrożny na Moczarach, stan przed rozpoczęciem prac konserwatorskich, 2023 r.,
fot. B. Woch

Załuże, krzyż przydrożny na Moczarach, stan przed rozpoczęciem prac konserwatorskich, 2023 r.,
fot. B. Woch

Załuże, krzyż przydrożny na Moczarach, stan przed rozpoczęciem prac konserwatorskich, 2023 r.,
fot. B. Woch

Załuże, krzyż przydrożny na Moczarach, stan przed rozpoczęciem prac konserwatorskich, 2023 r.,
fot. B. Woch

Załuże, krzyż przydrożny na Moczarach, stan przed rozpoczęciem prac konserwatorskich,
2023 r., fot. B. Woch